

Uformel økonomi i Polen

Kommentarer til Andrzej Czynczyks artikel

Steven Sampson

Andrzej Czynczyk gør bestemt ret i at angribe det synspunkt hos Pawlik, at involvering i den anden økonomi skulle repræsentere en form for moralsk degenerering eller underudvikling. Polens politiske udvikling i løbet af de sidste ti år viser tydeligt, at ideer om moral, sandhed og lighed har stået meget centralt i solidaritets-bevægelsen; meget mere centralt end "mad-på-bordet"-spørgsmål. Solidaritets retorik er stopfyldt med kritik af partifunktionærernes umoralske adfærd, deres mangel på ærlighed over for befolkningen og deres ulige belønninger til dem selv via korrupcion.

Czynczyk har også ret i, at der er forskel på moralske normer og retlige krav. Det, der har gjort Østeuropa (ikke blot Polen) så forskellig fra Vesten, er faktisk, at gabet mellem det private og det offentlige liv har været meget stort, og at denne "samfundsmæssige skizofreni" ikke har været en form for afvigelse, men derimod den normale tilstand i næsten to generationer.

1989-revolutionerne i Østeuropa var alle baseret på en ændring af denne tilstand, hvori ikke blot samfundet men også det enkelte individ var delt i et offentligt og et privat selv; i et selv som (gennem brug af den anden økonomi) anså det for normalt at stjæle fra arbejdspladsen, men umoralsk at stjæle fra en nabo. Der var et gab mellem "os" og "dem".

Disse samfunds "krise" var, at tyveri og umoralsk adfærd også begyndte at trænge ind i privatsfæren. "Revolutionen" i disse samfund forsøger at få østeuropæerne til igen at føle en vis troskab mod de anonyme institutioner: (det ny) parti, stat, fagforening, arbejdsplads; mod det som man plejede at kalde "dem". Som i alle ægte revolutioner kommer opbygning af denne loyalitet til at tage lang tid.

1. Den anden økonomi som konservatisme

Lad os imidlertid undersøge Czynczyks holdning til den anden økonomi i Polen. Det er mit indtryk, at han ligger under for en form for romantik, der svarer til det engang så populære danske slogan "Spis grønt, stem rødt, arbejd sort". Problemet er, at de fleste af dem, der arbejder sort, ikke stemmer rødt, og at de, der ønsker at stemme rødt, ikke har mulighed for at arbejde sort. Med andre ord: den anden økonomi har også mange socialt konservative elementer i sig.

Det er ikke noget tilfælde, at de mest revolutionære elementer i Østeuropa er de, hvis muligheder for at udnytte den anden økonomi har været svagest: studenter, akademikere og arbejdere i sværindustrien. For mig selv gælder, at jeg er en engelsktalende samfundsforsker. Selvfølgelig kunne jeg tjene penge ved at arbejde som "sort" oversætter, hvis ikke det lige var sådan, at alle, der bruger mig, trækker udgifterne fra over for skattevæsenet. Og på det "sorte" marked er der meget større efterspørgsel på en automekaniker eller en tømrer end på en samfundsforsker. Akademikere, især dem uden frynsegoder (som også er den anden økonomi), er til gengæld "venstreorienterede", i hvert fald mere end automekanikere.

I Polen modtog akademikere og arbejdere fra sværindustrien visse privilegier fra staten. Så længe privilegierne var noget værd, holdt de mund. Men da privilegierne (indkomst, serviceydelser) svigtede, havde akademikere og arbejderne i sværindustrien vanskeligt ved at bruge den uformelle økonomi. Modsat andre grupper havde de hverken økonomisk autonomi eller tjenesteydelser, der var generelt efterspurgt i samfundet. Stålarbejdere, skibsværftsarbejdere eller minearbejdere kunne ikke gå ud på gaden og sælge stykker af stål, skibe eller kulårer på det sorte marked. Og filosoffer og sociologer, der formede kernen i oppositionen, kunne heller ikke.

Sammenlign denne situation med de private bønders eller situationen for de, der arbejder i detailhandelen eller servicefagene. Den østeuropæiske økonomi manglede mad, forbrugsgoder og kvalitetsydelser. De private bønder havde autonomi inden for husholdningen og forråd, de kunne afsætte til stort set hvem som helst (vi er alle nødt til at spise). Detail- og servicearbejdere - f.eks. skoekspedienter og skomagere - havde knappe goder, som var ønsket af store dele af befolkningen. Det er derfor ikke noget under, at de østeuropæiske småbønder var relativt rolige igennem fyre år, og at også detail- og servicearbejdere var relativt politisk passive på trods af meget længere arbejdstid og lavere officielle lønninger end arbejderne i sværindustrien.

Det ser ud til, at den anden økonomi skaber dårlige revolutionære.

2. Hvorfor stjæler folk?

Lad os vende tilbage til eksemplet med moralsk degradering og se på problemet med tyveri fra arbejdspladsen. Lad os stille det simple spørgsmål, som så mange østeuropæiske forskere fra samfunds- og retsvidenskaberne har stillet: Hvorfor stjæler arbejderne fra "deres egne" arbejdspladser? Der er tre mulige svar:

1. De stjæler, fordi de er nødt til det.
2. De stjæler, fordi de vil det.
3. De stjæler, fordi de er forpligtet til det.

Det første svar består i et økonomisk argument. Staten er ineffektiv, lønningerne er lave, og man er nødt til at stjæle for at overleve. Hvis der findes en moralkodeks imod tyveri eller et retligt forbud, er disse underordnet nødvendigheden af at forsørge sin familie.

Det andet svar består i et politisk argument. Tyveri er revolution. Det er en måde, hvorpå man kan hævne sig over for en fremmedgørende arbejdsplads eller undertrykkende stat. Det er således særlig fremherskende på store, anonyme arbejdspladser, også i Vesteuropa (se G. Mars: *Cheats at Work*. Oversat til dansk: *Snyd og Fusk på Arbejdspladsen*, 1986).

Den tredje begrundelse er kulturel. Der er normer, som gør tyveri ikke blot til en praktisk strategi eller politisk handling, men til et etisk imperativ. At handle i overensstemmelse med den anden økonomi er i denne forstand en kulturel adfærd, styret af normer. Man stjæler, men man stjæler på den korrekte måde. Således bliver anden økonomi-adfærd som tyveri eller nepotisme til et moralsk diktat. Det er ikke noget tilfælde, at en sådan adfærd er mest fremherskende i de områder med en stærk slægtsskabsetik eller en etnisk distinkt periferi, sådan som f.eks. i USSR's sydlige republikker eller blandt sigøjnere og andre etniske grupper, der er nægtet adgang til de normale kanaler for social mobilitet.

I en kulturel ramme er det "korrekt" at snyde arbejdspladsen, men ikke at snyde en af sine arbejdskammerater. Hvis man snyder på den forkerte måde - ved f.eks. at stjæle *personlige* pakker fra posthuset i stedet for *firmapakker* - er man en "tyv" og vil blive meldt af ens egne kolleger. På lignende vis er den anden økonomi den "korrekte" måde at drive forretning på: Man bestikker for at få togbilletter *også selv om man kan købe dem almindeligt ved billetlugen*.

Der er således en uskreven "lov" vedrørende den anden økonomi, som er lige så sofistikeret og ligefrem mere gennemtvungelig end den første økonomi. Der er, når alt kommer til alt, "ære mellem tyve".

3. Den anden økonomis afskaffelse

Den anden økonomi i Østeuropa er kompleks, netop fordi den kombinerer det praktiske, det politiske og det kulturelle aspekt ved menneskelig adfærd. Det er derfor den er så stort et problem for retsteoretikere. For den anden økonomi er ikke illegal overhovedet: Den er ekstra-legal, hinsides legalitet. Den er styret af fuldstændig anderledes principper.

Derfor vil legalisering af privat foretagsomhed ikke i sig selv fjerne den anden økonomi. Den vil kun forandre den. Den vil mildest talt kun "vestliggøre" den. Marginale grupper vil fortsætte med at stjæle fra samfundet, fordi de er *nødt til det*. Andre vil bruge uformelle metoder, fordi de er *forpligtet* til det i henhold til kulturelle normer. Og atter andre - de højeste strata - vil mobilisere deres "grupperessourcer" (for at anvende Czinzcyks udtryk). Og middelklassen vil bruge den anden

økonomi som et middel til at slå igen over for den anonyme arbejdsplads eller det ufølsomme bureaukrati.

4. Den anden økonomi som udnyttelse

Endelig er der den vedholdende forestilling om, at kun den offentlige økonomi er udbytning, at den anden økonomi med dens romantiske, revolutionære aspekt på en måde er mere human. Måske er dette det mest mystificerende aspekt, for de, der benytter sig af den anden økonomi, synes ikke at være mere humane end de, der ikke gør det. Uformelle netværk kan være præcis ligeså udbytende som statslige bureaukratier. Slægtninge og venner, der låner penge og "glemmer" at betale tilbage, kan skabe ligeså mange konflikter som en fabrik, der afviser at betale en adækvat løn. Venskabs vedvarende forpligtelser og dyrkelsen af forbindelser kan være ligeså tidrøvende og suge ligeså meget energi som det ufølsomme bureaukrati.

Den anden økonomi kan være udbytende, ulige, kriminel og umoralsk fuldstændig som den offentlige økonomi. Vores opgave er hverken at dømme den som tegn på moralens degradering, eller at se den som et tegn på revolution eller individuelt initiativ. Vores opgave er hverken at forkaste den eller at glamorisere den, men at forstå den som et symptom i de samfund, hvor den eksisterer, bundet til sociale omstændigheder frem for til moralske og retlige definitioner.

Forfatteroplysninger:

Steven Sampson, socialantropolog, lektor ved Københavns Universitet. Forfatteren er Østeuropa-specialist og har blandt andet skrevet om undergrundsøkonomien.

Oversættelse:

Lis Frost